

Міністерство освіти і науки України
Українська академія друкарства
Кафедра інформаційної, бібліотечної та архівної справи

**РОБОЧА ПРОГРАМА ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ РЕФЕРЕНТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ”**

напрямок підготовки 02 – Культура

спеціальність 029 – Інформаційна, бібліотечна та архівна справа

Факультет економіки та організації книжкової справи

ЛЬВІВ – 2016

*Затверджено на засіданні кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової
справи*

Української академії друкарства

(протокол № __ від __ _____ 2016 р.)

Розробники:

канд. іст. наук, доц. Савчук Г.М.,
д-р іст. наук, проф. Пасічник М.С.,
канд. іст. наук, доц. Берест І.Р.,
ст.викл. Гірняк Г.З.,
канд. іст. Наук, ст. викл. Стрельбицька С.М.,
асистент Кудряшова А.В.

Рецензент:

Відповідальний за випуск: завідувач кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи УАД, д-р іст. наук, проф. Пасічник М.С.

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань <u>02 «Культура»</u> (шифр і назва)	Вибіркова	
	Напрямок підготовки <u>029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»</u> (шифр і назва)		
Індивідуальне науково-дослідне завдання: _____		Семестр	
(назва)			
Загальна кількість годин – 90		2-й	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 3,3	Освітньо-кваліфікаційний рівень: <u>магістр</u>	Лекції	
		34 год.	
		Практичні, семінарські	
		0 год.	
		Лабораторні	
		0 год.	
		Самостійна робота	
		56 год.	
Індивідуальні завдання:			
0 год.			
Вид контролю: іспит			

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета – формування в студентів комплексу знань та умінь щодо професійної діяльності референта, секретаря-референта керівника.

Завдання:

- ознайомити студентів з принципами організації роботи референта, секретаря-референта керівника;
- сформувати в студентів необхідний референтові, секретареві-референтові комплекс знань та умінь для забезпечення ефективної діяльності керівника сучасної організації.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- нормативно-методичну базу діяльності секретаря-референта;
- основні положення теорії й практики референтської діяльності, а саме з реферування, редагування, спічрайтерства;
- принципи планування секретарської діяльності та діяльності керівника;
- принципи організації прийому відвідувачів, нарад, ділових поїздок та інших заходів;
- правила ведення ділових бесід і телефонних переговорів;
- основи професійної секретарської етики, мовленнєвої комунікації, ділового протоколу й етикету;

уміти:

виконувати основні види робіт у сфері документного, інформаційного забезпечення та бездокументного обслуговування управлінської діяльності, що пов'язані з посадою референта, секретаря-референта керівника, а саме:

- планувати роботу секретаря, планувати й раціонально організувати роботу керівника;
- організувати прийом відвідувачів, наради, ділові поїздки, ділові зустрічі та інші заходи;
- вести ділові бесіди й телефонні переговори;
- шукати, зберігати, систематизувати, опрацьовувати інформацію, необхідну для керівника;
- раціонально організувати робоче місце секретаря й робоче місце керівника;
- налагоджувати ділові відносини з окремими категоріями персоналу.

Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Правові основи діяльності секретаря-референта. Посадові обов'язки секретаря-референта.

Законодавча та нормативно-методична база роботи секретаря-референта. Трудовий кодекс. Закони, що регулюють окремі аспекти документування та роботи з документами. Нормативно-методичні документи з діловодства та архівної справи. Категорії секретарів. Функції секретарів різних категорій. Функції секретаря-референта: із документального забезпечення управління (діловодні, технічні), бездокументного обслуговування управління (адміністративні, організаційні, технічні, сервісні) та референтські (аналітичні). Регламентація посадових обов'язків секретаря-референта. Залежність функцій секретаря-референта від рівня керівника, напряму діяльності установи, обсягу документообігу, системи документального забезпечення. Професійні вимоги до секретаря-референта: рівень освіти, професійні знання й навички, ділові й особисті якості.

Тема 2. Працевлаштування та адаптація до роботи секретаря-референта.

Адаптація до роботи секретаря-референта. Корпоративна культура та традиції. Фірмовий стиль. Етапи адаптації. Ознайомлення з робочим місцем. Приймання-передавання справ та з'ясування діловодних функцій. Налагодження стосунків із керівником та колегами по роботі. Службовий етикет. Службова субординація. Технічні прийоми налагодження контакту з людьми. Правила реагування на критику.

Тема 3. Організація та умови роботи секретаря-референта. Організація робочого місця і робочого часу секретаря-референта

Структура робочого місця секретаря. Робочий архів секретаря-референта. Планування робочого часу секретаря-референта. Приблизна схема робочого дня секретаря-референта. Нормування праці секретаря-референта.

Тема 4. Референтські функції у роботі секретаря-референта: загальне поняття.

Загальне поняття про референтські функції секретаря-референта. Пошук інформації для керівника як функція секретаря-референта.

Тема 5. Реферування в роботі секретаря-референта.

Поняття про реферування. Етапи процесу реферування. Методи відбирання та подання інформації, необхідної керівникові. Методика реферування одного джерела і кількох джерел. Поняття про реферат. Різновиди рефератів. Вимоги до реферату. Структура й стиль реферату.

Тема 6. Редагування в роботі секретаря-референта.

Поняття про редагування. Техніка редагування текстів. Види правок текстів: правка-вичитування, правка-скорочення, правка-опрацювання, правка-перероблення. Коректурні знаки.

Тема 7. Спічрайтерська діяльність у роботі секретаря-референта.

Поняття про спічрайтерство. Етапи роботи з підготовки текстів письмових замовлень керівника: одержання замовлення на роботу, дослідження теми, збирання матеріалу, опрацювання матеріалу, написання роботи. Стратегічні установки дослідження теми роботи. Переваги й недоліки роботи. Різновиди джерел інформації. Способи фіксування інформації: конспектування (реферування), картографування, ксерокопіювання. Складові опрацювання теми: аспектуалізація, класифікація, вироблення авторської позиції. Техніка написання роботи. Підготовка тексту усного виступу керівника. Мета і зміст усного виступу. Структура виступу. Фігури мовлення. Типові недоліки виступу. Особливості особистості керівника й підготовка виступу для нього.

Тема 8. Функції секретаря-референта з бездокументного обслуговування управлінської діяльності. Роль секретаря-референта в організації робочого дня керівника.

Загальне поняття про функції секретаря з бездокументного обслуговування управління: функції адміністративні, організаційні, технічні та сервісні. Планування роботи керівника. Співвідношення графіка роботи керівника й секретаря.

Тема 9. Робота секретаря-референта з організації прийому відвідувачів.

Обов'язки секретаря-референта з організації прийому відвідувачів. Категорії відвідувачів:

співробітники своєї фірми, працівники інших установ, відряджені, громадяни. Загальні правила прийому відвідувачів. Особливості прийому різних категорій відвідувачів.

Тема 10. Робота секретаря-референта з організації телефонного обслуговування.

Обов'язки секретаря-референта з організації телефонного обслуговування керівника. Загальні правила ведення телефонних переговорів. Комунікативна поведінка секретаря-референта в разі вхідних телефонних дзвінків. Комунікативна поведінка секретаря-референта в разі вихідних телефонних дзвінків. Особливості ведення «внутрішніх» телефонних переговорів та переговорів мобільним телефоном. Фіксування телефонних повідомлень та переговорів. Правила приймання й передавання телефонограм.

Тема 11. Робота секретаря-референта з організації ділових поїздок (відряджень) керівника.

Обов'язки секретаря-референта з організації ділових поїздок (відряджень) керівника. Підготовка до ділової поїздки (відрядження): з'ясування мети, місця та часу поїздки; розроблення маршруту та програми поїздки; оформлення відрядних документів; придбання квитків та бронювання місць у готелі; підготовка довідково-інформаційних матеріалів та сувенірів. Дії секретаря-референта під час перебування керівника у відрядженні. Дії секретаря-референта після повернення керівника з відрядження.

Тема 12. Робота секретаря-референта з організації нарад та інших управлінських заходів із великою кількістю учасників.

Форми управлінської діяльності на підприємстві: наради, засідання, збори, конференції, семінари, симпозіуми. Обов'язки секретаря-референта з організації оперативних нарад з невеликою кількістю учасників. Підготовка до наради з великою кількістю учасників: підготовка порядку денного; визначення кола учасників, дати та місця проведення; підготовка програми та прес-релізу; запрошення учасників; підготовка й тиражування матеріалів; організаційно-технічне забезпечення. Особливості проведення наради з великою кількістю учасників: реєстрація учасників, організаційно-технічне забезпечення. Особливості проведення конфіденційних нарад.

Тема 13. Робота секретаря-референта з організації ділових зустрічей та переговорів.

Візитні картки в роботі секретаря-референта.

Ділові зустрічі в діяльності фірми. Підготовка до ділової зустрічі: визначення часу і місця зустрічі; запрошення; визначення складу учасників переговорної групи та протокольної групи; підготовка програми візиту; підготовка необхідної документації; бронювання номерів у готелі; організаційно-технічне забезпечення. Особливості проведення ділових зустрічей. Церемонія зустрічі делегації. Етикет привітання. Протокол розміщення в автомобілях. Поселення в готель. Візит ввічливості. Розміщення за столом переговорів. Різновиди візитних карток. Оформлення візитних карток.

Тема 14. Робота секретаря-референта з організації ділових прийомів. Подарунки та сувеніри в діловому світі.

Поняття про ділові прийоми. Класифікація ділових прийомів та їх загальна характеристика. Підготовка до ділового прийому: визначення виду, часу і місця проведення; складання списку запрошених і розсилання запрошень; складання схеми розміщення за столом і меню заходу; підготовка приміщення; продумування сервісного обслуговування; складання сценарію заходу. Особливості проведення ділового прийому. Зустріч гостей. Обмін тостами. Роль подарунка в налагодженні та підтриманні ділових відносин. Різновиди подарунків: промосувеніри та бізнес-подарунки.

Тема 15. Функції секретаря-референта з документального забезпечення управлінської діяльності.

Загальне поняття про функції секретаря з документального забезпечення управління.

Робота секретаря-референта зі складання, оформлення та виготовлення управлінських документів. Зберігання бланків, печаток і штампів. Обов'язки секретаря з друкування, тиражування, копіювання та розсилання документів. Робота секретаря-референта з організації документообігу в кабінеті керівника. Робота секретаря-референта з вхідною, вихідною та внутрішньою документацією. Передання документів у структурні підрозділи. Приймання й

передання факсограм. Контроль за виконанням доручень і вказівок керівника. Робота секретаря-референта зі зберігання документів та використання їх у поточній діяльності. Формування й оформлення справ. Відбирання документів для передавання в архів та для знищення.

Тема 16. Робота секретаря-референта з конфіденційною інформацією.

Поняття про інформацію з обмеженим доступом та її різновиди: інформація службова, таємна та конфіденційна. Нормативно-методичне підґрунтя роботи секретаря з конфіденційною інформацією. Особливості діловодства з документами з обмеженим доступом. Специфіка роботи з персональними відомостями співробітників фірми.

Тема 17. Робота секретаря-референта із запитами на інформацію та з усними й письмовими зверненнями громадян.

Поняття про запит. Нормативно-методичне підґрунтя роботи секретаря із запитами на інформацію. Вимоги до запиту. Особливості діловодства за запитами на інформацію. Поняття про звернення громадян. Різновиди звернень. Нормативно-методичне підґрунтя роботи секретаря зі зверненнями громадян. Вимоги до звернення. Особливості діловодства за письмовими зверненнями громадян. Специфіка роботи з усними зверненнями громадян. Оформлення відповідей за зверненнями громадян.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	денна форма					
	усього	у тому числі				
л		п	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7
Модуль 1						
Тема 1. Правові основи діяльності секретаря-референта. Посадові обов'язки секретаря-референта	4	2	-	-	-	2
Тема 2. Працевлаштування та адаптація до роботи секретаря-референта	4	2	-	-	-	2
Тема 3. Організація та умови роботи секретаря-референта. Організація робочого місця і робочого часу секретаря-референта	4	2	-	-	-	2
Тема 4. Референтські функції у роботі секретаря-референта: загальне поняття	4	2	-	-	-	2
Тема 5. Реферування в роботі секретаря-референта	4	2	-	-	-	2
Тема 6. Редагування в роботі секретаря-референта	4	2	-	-	-	2
Тема 7. Спічрайтерська діяльність у роботі секретаря-референта	4	2	-	-	-	2
Тема 8. Функції секретаря-референта з бездокументного обслуговування управлінської діяльності. Роль секретаря-референта в організації робочого дня керівника	4	2	-	-	-	2
Тема 9. Робота секретаря-референта з організації прийому відвідувачів	4	2	-	-	-	2
Тема 10. Робота секретаря-референта з організації телефонного обслуговування	4	2	-	-	-	2
Тема 11. Робота секретаря-референта з організації ділових поїздок (відряджень) керівника	4	2	-	-	-	2

Тема 12. Робота секретаря-референта з організації нарад та інших управлінських заходів із великою кількістю учасників	4	2	-	-	-	2
Тема 13. Робота секретаря-референта з організації ділових зустрічей та переговорів. Візитні картки в роботі секретаря-референта	4	2	-	-	-	2
Тема 14. Робота секретаря-референта з організації ділових прийомів. Подарунки та сувеніри в діловому світі	4	2	-	-	-	2
Тема 15. Функції секретаря-референта з документаційного забезпечення управлінської діяльності	4	2	-	-	-	2
Тема 16. Робота секретаря-референта з конфіденційною інформацією	4	2	-	-	-	2
Тема 17. Робота секретаря-референта із запитами на інформацію та усними й письмовими зверненнями громадян	4	2	-	-	-	2
Усього годин	68	34	-	-	-	34
Модуль 2						
ІНДЗ:	-	-	-	-	-	22
Усього годин	90	34	-	-	-	56

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Правові основи діяльності секретаря-референта. Посадові обов'язки секретаря-референта: 1. Кваліфікаційні вимоги до секретарів. 2. Посадова інструкція секретаря-референта. 3. Європейські вимоги до кваліфікації секретаря	2
2	Працевлаштування та адаптація до роботи секретаря-референта: 1. Працевлаштування на посаду секретаря-референта. Пошук роботи. 2. Складання резюме. 3. Значення рекомендацій. 4. Проходження співбесіди	2
3	Організація та умови роботи секретаря-референта. Організація робочого місця і робочого часу секретаря-референта: 1. Ергономічні та санітарно-гігієнічні вимоги до робочого місця секретаря-референта. 2. Технічні засоби в секретарській справі. Правила техніки безпеки під час роботи з оргтехнікою. 3. Норми часу на виконання машинописних, стенографічних, діловодних робіт	2
4	Референтські функції у роботі секретаря-референта: загальне поняття: 1. Пошук інформації для керівника як функція секретаря-референта	2
5	Реферування в роботі секретаря-референта: 1. Типологічні особливості реферативних та оглядових видань. 2. Особливості реферування різних видів видань	2
6	Редагування в роботі секретаря-референта: 1. Коректурні знаки	2
7	Спічрайтерська діяльність у роботі секретаря-референта:	2

	<p>1. Письмові жанри в роботі секретаря-референта: доповідь, звіт, аналітичний огляд, програма наради, сценарій святкового заходу, вітальна листівка.</p> <p>2. Різновиди усних виступів: промови, доповіді</p>	
8	<p>Функції секретаря-референта з бездокументного обслуговування управлінської діяльності. Роль секретаря-референта в організації робочого дня керівника:</p> <p>1. Поняття про діловий етикет і протокол.</p> <p>2. Мовленнєвий етикет у діловому спілкуванні секретаря. Правила вітання, представлення, звертання.</p> <p>3. Роль секретаря-референта в обслуговуванні офісу (забезпечення канцелярським приладдям, забезпечення порядку в кабінеті керівника та в приймальні).</p> <p>4. Організація секретарем-референтом найму співробітників для організації. Співбесіда під час приймання на роботу співробітників</p>	2
9	<p>Робота секретаря-референта з організації прийому відвідувачів:</p> <p>1. Роль секретаря-референта в обслуговуванні відвідувачів керівника (пригощання відвідувачів у кабінеті керівника). Чайно-кавовий етикет. Правила сервірування столу.</p> <p>2. Етикет у роботі з відвідувачами</p>	2
10	<p>Робота секретаря-референта з організації телефонного обслуговування:</p> <p>1. Культура телефонного спілкування.</p> <p>2. Вимоги до ведення бесіди</p>	2
11	<p>Робота секретаря-референта з організації ділових поїздок (відряджень) керівника:</p> <p>1. Ступені комфортабельності проживання в готелях</p>	2
12	<p>Робота секретаря-референта з організації нарад та інших управлінських заходів із великою кількістю учасників:</p> <p>1. Документування ходу наради.</p> <p>2. Організація аудіо- і відеонарад</p>	2
13	<p>Робота секретаря-референта з організації ділових зустрічей та переговорів. Візитні картки в роботі секретаря-референта:</p> <p>1. Психологічні особливості місця зустрічі та форми стола для переговорів.</p> <p>2. Правила поведінки учасників під час переговорів.</p> <p>3. Етикет використання візитних карток</p>	2
14	<p>Робота секретаря-референта з організації ділових прийомів. Подарунки та сувеніри в діловому світі:</p> <p>1. Правила етикету споживання їжі.</p> <p>2. Сервірування столу.</p> <p>3. Поведінка на корпоративних святах.</p> <p>4. Етикет дарування подарунків співробітникам своєї фірми. Етикет дарування подарунків представникам інших фірм. Подарунки іноземним партнерам</p>	2
15	<p>Функції секретаря-референта з документаційного забезпечення управлінської діяльності:</p> <p>1. Нормативно-методичне підґрунтя роботи секретаря з організації документаційного забезпечення управління</p>	2
16	<p>Робота секретаря-референта з конфіденційною інформацією:</p> <p>1. Нормативно-методичне підґрунтя роботи секретаря з конфіденційною інформацією</p>	2
17	<p>Робота секретаря-референта із запитами на інформацію та усними і</p>	2

	письмовими зверненнями громадян: 1. Нормативно-методичне підґрунтя роботи секретаря із запитами на інформацію та зверненнями громадян	
18	ІНДЗ:	22
	Разом	56

Методи навчання

Словесні, наочні, практичні; евристичний, частково-пошуковий, дослідницький; методи самостійної роботи.

Методи контролю

1. Поточний контроль (опитування).
2. Проміжний контроль (модульні контрольні роботи).
3. Підсумковий контроль (іспит).

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90–100	A	відмінно	зараховано
82–89	B	добре	
74–81	C		
64–73	D	задовільно	
60–63	E		
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0–4	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Методичне забезпечення

1. Опорний конспект лекцій.
2. Комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни (навчальна і робоча програми дисципліни, питання до іспиту).
3. Наочний та роздатковий матеріал щодо змісту модулів та окремих тем.

Рекомендована література та інформаційні ресурси

Базова

1. ДСТУ 3844–1999. Державна уніфікована система документації. Формуляр-зразок. Вимоги до побудови.
2. ДСТУ 4163–2003. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів.
3. ГОСТ 7.9–95. Реферат и аннотация. – М. : Госстандарт, 1995. – 20 с.
4. Байкова И. Ю. Настольная книга секретаря-референта / И. Ю. Байкова. – М. : Эксмо, 2007. – 336 с.
5. Басаков М. И. Делопроизводство и корреспонденция в вопросах и ответах : учебное пособие / М. И. Басаков. – 3-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д : Феникс, 2001. – 320 с.
6. Блощинська В. А. Сучасне діловодство : навчальний посібник / В. А. Блощинська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 320 с.

7. Воржева Н. В. Организация секретарского обслуживания [Электронный ресурс] : учебно-методическое пособие / Н. В. Воржева, И. м. Фролова, Н. П. Епифанцева. – Режим доступа: <http://cde.osu.ru/demoversion/course139/>
8. Гречихин А. А. Жанры информационной литературы: Обзор. Реферат / Гречихин А. А. М., 1983. – 320 с.
9. Кирсанова М. В. Современное делопроизводство : учебное пособие [Электронный ресурс] / М. В. Кирсанова. – 3-е изд. – М. : ИНФРА-М ; Новосибирск : Сибирское соглашение, 2003. – 304 с. – Режим доступа: <http://www.hrm.ru/db/hrm/AB7BC1AD0EDC390CC3256FA1005681F7/print/1/category.html>
10. Книга секретаря : практический справочник секретаря, референта и офис-менеджера. – СПб. : Питер, 2004. – 512 с.
11. Кузнецова Т. В. Секретарское дело [Электронный ресурс] / Т. В. Кузнецова. – Изд. 3-е, испр. – ЗАО «Бизнес-школа „Интел-Синтез”», специальный выпуск журнала «Секретарское дело», 1999. – Режим доступа: <http://bibliotekar.ru/biznes-60/index.htm>
12. Рахманин Л. В. Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов : учеб. пособие / Л. В. Рахманин. – 4-е изд., испр. – М. : Высшая школа ; ИНФРА-М, 1998. – 192 с.
13. Соколова Ольга. Настольная книга офис-менеджера / Ольга Соколова. – СПб. : Питер, 2007. – 160 с.
14. Справочник секретаря-референта : практическое пособие / автор-составитель М. И. Басаков. – Ростов н/Д : Феникс, 2001. – 512 с.
15. Сучасне діловодство: зразки документів, діловий етикет, інформація для ділової людини / уклад. Н. Г. Горголюк, І. А. Казімірова ; за ред. В. М. Бріцина. – К. : Довіра, 2007. – 687 с.
16. Теория и практика референтской деятельности : учебное пособие / Гойхман О. Я., Гордиенко Т. В., Надеина Т. М. и др. : под общ. ред. проф. О. Я. Гойхмана. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 272 с.

Допоміжна

1. Алехина Ия. Имидж и этикет в бизнесе / Ия Алехина. – 2-е изд., испр. – М. : Дело, 2005. – 112 с.
2. Власов Л. В. Секретарь-референт – референт – помощник руководителя / Л. В. Власов, В. И. Гладков. – СПб. : Книга, 2002; 2003.
3. Власов Л. В. Секретарь-референт – референт руководителя учреждения / Л. В. Власов, В. И. Гладков. – М. : Экономика, 2000.
4. Веселов Л. В. Профессия – секретарь-референт – референт / Л. В. Веселов. – М., 2004.
5. Грачев Ю. Н. Ведение переговоров с иносфирмами / Ю. Н. Грачев. – М. : АО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 128 с.
6. Качалина Л. Н. Секретарь – референт – референт учреждения / Л. Н. Качалина. – М. : Экономика, 2000.
7. Матвеев В. В мире вежливости: О культуре общения людей / В. Матвеев, А. Панов. – М. : Внешнеторгиздат-Дейта Пресс, 1991. – 132 с.
8. Моисеенко Е. А. Коммуникации в бизнесе / Е. А. Моисеенко. – Ростов н/Д. : Феникс, 2007. – 315 с.
9. Павлова Л. Г. Основы делового общения : учебное пособие / Л. Г. Павлова ; под ред. Л. А. Введенской. – Ростов н/Д. : Феникс, 2008. – 311 с.
10. Палеха Ю. І. Управлінське документування : навчальний посібник : у 2 ч. Ч. 1 : Ведення загальної документації (зі зразками сучасних ділових паперів) / Ю. І. Палеха. – 3-тє вид., доп. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 383 с.
11. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / С. П. Бибик, І. Л. Михно, Л. О. Пустовіт, Г. М. Сюта. – 2-ге вид., доп. і випр. – К. : Довіра : УНВЦ «Рідна мова», 1998. – 507 с.
12. Ярыгина И. З. Как организовать работу с иностранными банками и фирмами. Протокол. Переговоры. Контакты / И. З. Ярыгина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во АО «Консалтбанкир», 1995. – 112 с.